

Plugor Magor

Szinoptikus történetek.

Jegyzetek Bodor Ádám regényeihez.

1. kietlen provinciák

Egy ízben Balla Zsófia az emlékezetes szentgyörgyi véres éjszakáról kérdezte az író. A történet középpontjában a bársonyos hangú Strömpel Migdál állt, aki az éj közepén tyúkot vágott a Szentgyörgyre vetődött fiatal íróval, miközben a többiek odabent feltették a vizet rotyogni. Amíg a csirke kivéreztetésével volt elfoglalva a házigazda, Bodor Ádám a még vértől csepegő késsel beállított a társaság elé, és azzal ijesztett rájuk, hogy leszúrta Migdált. A groteszk történet alkalmat adott az írónak a sajátos háromszéki provincia bemutatására. Egy ízben még kietlen széljárásról is szólt, ami akár a fagyos sinistriai szél rokona lehet. Mint többször, a provincia leírása Bodor Ádámnál is úgy alakul, hogy javára szól a helyi levegő valami körülírhatatlan, de értékes, intellektuális bája, hogy aztán a később összegzett ítélet mégis sommásan elmarasztaló legyen. Igaz, hogy az író pallérozó Kolozsvárhoz képest Háromszék behatárolt, de a provincialitás szempontjait, meglehet, Verhovina, akárcsak Sinistra és a körzete, sőt a hegyivadászok és a pópák világa, de a pusztuló forrásvidék egésze kénytelen magán elviselni. Bodor Ádám keserűen vall arról, hogy a hetvenes évektől Kolozsvár, illetve különösen amit a városnév jelentett, hirtelen megszűnt (A börtön szaga. 174). Fel kell tehát figyelniük arra az ellentmondásra, hogy az író világát szándékosan a perifériára helyezi, noha a periféria érvényét másutt korlátozottan tartja. Hacsak azzal nem kerülünk a centrumba vissza, hogy Angyalosi Gergellyel állítjuk: a regények jelentős teljesítménye, hogy a heideggeri Unheimlichkeit, a hátborzongató otthontalanság felkavaró érzésének adnak irodalmi formát.

Az idegenségre és otthontalanságra, az egymást kioltó, logikailag szembenálló egységekből építkező írói eljárásra már a kezdeteknél felfigyelt a kritika. Amikor 1969-ben megjelent Bodor Ádám novelláskötete (A tanú, Forrás könyvek, Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969), K. Jakab Antal előszavában határozott véleményt formált az akkor még csak induló íróról. Nagy vitát kiváltva mindjárt a fontos szerzők közé sorolta, és már ekkor egyfajta kantiánus közelítéssel meghatározta Bodor Ádám sajátos alkotói módszerét: "nem úgy teszi fel a kérdést, érdek nélküliek-e a

1

Történelmi
Egy példa tanulmányra.

Magor Plugor

2020. 03.19.

cselekedetek vagy sem, hogy található-e rájuk magyarázat vagy sem, hanem úgy, hogy hajlandók vagyunk-e lehetséges magyarázatainkba belefoglalni (A tanú. 7)". Ez a módszer azóta is őrzi karakterét, erejét (amiért irányán, jellemzőin, egyáltalán a lényegén azóta sem kellett változtatni). Frissességét annak is köszönheti, hogy az életműben fokozatosan kiegészül azzal a sajátos alkotói eljárással, amit tőle függetlenül Arthur C. Danto a diszturbáció fogalmával írt le: a művészet modern korszaka felkavaró, és nem elsősorban azért, mert felkavaró képeket vagy témákat közvetít, hanem inkább azért, hogy a műalkotást befogadó élmény és a köré rendeződő ismereteink válnak diszturbatívvá (Arthur C. Danto: Művészet és zavarkeltés 1997. p.131-147).

A felkavaró érzések közül egyik legátfogóbb az, amely a nők ábrázolását kíséri. Amikor gondolatban végigfutunk Verhovina, Bogdanski Dolina vagy a Sinistra körzet asszonyain, megpróbálva tablószerűen, egyszerre látni őket, a Hamza Petrikák vékonyszálú, színtelen hajának képzete villan elénk; ezzel a gyér, erre-arra hulló vékony hajhullámmal egy csomóba is lehet kötni őket: Aranka Westin, Elvira Spiridon, Connie Illafeld alakja, de a Mustafa Mukkerman kamionjára festett női idom is a testiség egyoldalú ábrázolásán keresztül mutatja őket, s ugyanígy hatnak a kolinai büntetett asszonyok vagy Delfina Duhovnik és Klara Burszen kisasszony. A sajátos beavató szertartáson átesett Bebe Tescovinától Danczurán át az Ivano-Frankivszki bazilika szenteltvíz-tartójában fürdő cefre Brigitta Konuvalovig valamennyien testi vágyaik foglyai, cselekedeteik a férfiak kiszolgálásában merülnek ki. Kíméletlen barbarizmus, a női világ degresszív és szimpla tálalása ez.

Az anyai szereptől megfosztott nők képe kihívja azt a lehetőséget, hogy itt valamilyen tudatos, komponált asszonyképpel találkozunk, amit a körzetekre rávetülő államgépezet indokol: a szabadság tartós korlátozása ennyire deformálja az embereket. Ám ha így lenne, akkor értelmetlen könnyelműség a férfiakban kitapintható szabadságvágy, álmok és remények, például amikor egy férfi fogadott fiának (Béla Bundasian) a kimenekítéséért éveken át küzd.

2. Az etika mint Nash-egyensúly

Az a látélet, hogy a regények szövete váratlan sérüléseket hordoz, és felkavaró érzések kísérik, fel is tűnt a kritikának. Márton László a Sinistra körzettel kapcsolatosan jegyzi meg (Az elátkozott peremvidék. Holmi 1992/12), hogy a személyiség legcsekélyebb csírája vagy törmeléke sem jelenik meg Bodor Ádámnál.

Különösen sokat foglalkozott a 'kérdésköteggel' Kovács Béla Lóránt az Etika és poétika között című tanulmányában ("a mű világának az erkölcsi javakban való szűkölködése leginkább a szereplők jellemtelen viselkedéséből következik." Tapasztalatcsere.2005). Esszéjében pontról pontra kitapintja a Sinistra körzet ilyen értelemben vitatható elemeit, s megpróbál magyarázatot találni, miként lehetséges, hogy egy adott szöveg poétikailag mesteri megoldások sorát vonultatja fel, miközben etikailag a mű egésze kifogásolható. Kovács válasza az, hogy a regény etikai értelmezése eleve nem tartogathat eredményeket, mivel a Sinistra körzet leszámol a humanista etikák szabályaival; illetve a könyvbéli szereplők nem rendelkeznek olyan stabil identitással, amely állandóságot és elveket biztosítana számukra, ezért a sinistrai sajátosság éppen az a megfoghatatlanság és kiismerhetetlenség, amelyet a poétikai elemek létrehoznak: a poétika egy olyan hatalmi struktúrát alkot, amely felszámolja a személyiséget. Azt hiszem, Kovács Béla Lóránt idézett válaszai inkább poétikailag relevánsok, s csupán amíg olvassuk őket, addig tűnnek megnyugtatóaknak (a férfiak javára kimutatható különbségeket sem indokolják).

Bodor Ádám a Balla Zsófiával készített beszélgetésekben ad ugyan némi támpontot az etikai kérdések megválaszolásához: "odabentről – akár a zárka magányában, akár a többi elítélt közösségében – egészen másként fest a világ. Család, haza, hit, szeretet, szabadság, hűség, ragaszkodás, becsület, önfeláldozás – mind kiürült fogalmak, komolyabb ember ki sem ejti őket, itt nincs helye patetikus megnyilvánulásoknak (A börtön szaga. p. 43-44)". Ám a kérdés ezúttal a hatalom módszerével és eredményességével kapcsolatosan merült fel, és most fordítva, inkább biográfiai mint poétikai érvénye van. Az életrajzi vonatkozások között az író meg is említi olyan példákat, amelyek igazolják akár a heroikus magatartást: Szócs őrmester a szabadságát kockáztatva a börtönből a család felé híreket közvetített ("neve ezerszer legyen áldott" A börtön szaga.112)".

A közösségi és egyéni értékek felforgató hiánya megítélésem szerint nem a befejezett alkotás összezáró koherens poétikai szempontjai szerint vonul a szövegekben. Valószínűbb, hogy a szövegek alapzata már meghatározta a regények egyes mondatainak lehetséges tartalmát: amennyiben Bodor Ádám teret enged közösségeiben az értékeknek és egy erőteljes szabadságvágyának, akkor a nyersanyag elröppen a kezéből, s a novellák vagy a regények körzete átalakul, és szabadság-regénnyé, az ellenállás elbeszélésévé akar válni.

A szövegnek rendre fölkínálkozó teleológia Bodor Ádámot inkább csak nyugtalaníthatta, s ezért akár saját szándékai ellen is vezette történeteit, hogy elérje a sinistrai vagy verhovinai zóna-hatást, amelyből a szereplők, ha akarnak, akkor sem képesek kitörni, mert a szabadság és a körzetekből való szabadulás csak lokálisan és

csak temporálisan lehetséges. Ez a megoldás, ez az írói módszer radikálisan szembemegy a lokális szabadulások történelmi szövetével, s hősök helyett roncsolódással szembesít. Azt állítja, hogy szereplőiben a szabadságra, de már a szabadulásra való képesség állapota is súlyos sérüléseket szenvedett. A lelki alávetettség és a lelki szolgaság alól továbbra sem szabadultak fel a történelmük szerint szabadnak deklarált körzetek, s az utólagos, hirtelen előálló szabadság ellenére a szabadulásra való képtelenség tovább mélyíti a 'sinistrai ember'-t, aki egyfajta fikatív életre kényszerül, amiért új sérüléseit még mindig csak a régi okokkal képes indokolni (de a megélvőket sem tudta orvosolni). A fikció, a fikatív struktúra mindig is az irodalmi hagyomány homlokterében állt, és az erdélyi próza kezdőlapjain, már Mikesnél megvan a maga alakzata. Aligha véletlen, hogy Mustafa Mukkerman szabadító úti célként Rodostóval kecsegtet.

Azt az alienatív, kényszerű elhatározást, hogy az író igyekszik kikerülni minden olvasói elvárás, és megsemmisít minden fel- fejlődést (szabadságot, éthoszt),- elérni, fenntartani igen összetett feladat. Hogyan lehetne bemutatni elítélteket, megnyomorítottakat úgy, hogy ne ébredjen az olvasóban irántuk szánalom – különösen amikor a lehető legkontárabb, silány hatalom áldozatai? Állandóan kísért, hogy például a verhovinai életnek napirendet szabó Anatol Korkodussal rokonszenvezzen az olvasó: a rezes pusztulás, a siralmas várakozás körzetében ő a kitartás szimbóluma, s a központi hatalom áldozata. Ahhoz, hogy az író elkerülje a már említett szabadságregényt, és a körzeteiből ne válják valamiféle radnai robinzonád, Anatol Korkodust szexuális tébolyultként mutatja be, aki a monor gledini javítóintézetből kiváltott kiskorú fiúkkal fajtalanokodik. Továbbá ahhoz, hogy a szöveg mindenhol összezárdjon nem csak a személyes azonosulásokat számolja fel, hanem a közösségeket is (nyelv, egyház, nemzet). Az áldozatok olyan súlyosan sérültek, a hatalom annyira megdolgozta őket, hogy már a hatalom elemeinek, törmelékeinek tűnnek: a hatalom Bodor Ádám regényeiben bekebelezi az áldozatait. Mindez kiegészül azzal a deskriptív módszerrel, hogy a hatalom tevékenységét közvetlenül sohasem ábrázolja. A roppant befolyás, az állandó felügyelet noha mindenhol észlelhető, 'a levegőben van'; de a hatalmi műhely, az indokok és a konkrét cselekmények nem válnak láthatóvá, így nem is lehet ellenük fellépni: ez a másik módja annak, hogy az író a rokonszeny kialakulását felfüggeszse.

Ezt a kényes állapotot a Nash-féle egyensúllyal rokoníthatjuk: a játékelméletben így nevezik a szereplők stratégiáinak együttesét, amelyben minden egyes játékos aktuális stratégiája egy pillanatnyi legjobb válasz a többi játékos megfigyelt stratégiájára. Bár Bogdanski Dolinán mintha egy pillanatra fellobbanna a szabadságvágy, azonban Verhovinán vagy a Sinistra körzetben a szabadság akarása, a

stratégia kérdőjeleződik meg: a túlélésre való berendezkedés (mint Edmund Pochoriles fogyó italai), az akarat és a stratégia alig tapintható pulzusa a regényeket elidegeníti a jelentőtől, és a lehető legszélesebb horizontra vetíti. Jövő híján, mintegy az örök jelenben az asszonyok csak a férfiakra gondolnak, míg a férfiak arra figyelnek, hogy ne rájuk gondoljon a hatalom.

3. szabad műfajok és a repetitív technika

Bodor Ádám írói technikájával kapcsolatban gyakran említik szövegeinek lírizáló elemeit, amelyek különösen a tájleírásokra (vagy tájelvonásokra) jellemzőek. A líraiság, ha bizonyos fejezeteknél domináns is, de egyéb műfajok eljárásai szintén hangsúlyosak: a rövidpróza fajtái, de az eposzok és a balladák változatos kellei (Balassa Péter szerint Bodor Ádám "kifürkészhetetlenül a balladából érkezett") ugyancsak azonosíthatóak. Például érdemes az eposz műfaji kelleit bevonni Bodor Ádám regényeinek vizsgálatába: valamennyi egy átgondolt és terjedelmes prepozícióval és enumerációval kezdődik, s ezeket a három regény szélein, a Sinistra körzet első mondata és a Verhovina madarai egyik utolsó szakaszának kezdősora egymáshoz is láncolja: "két héttel azelőtt..." A Verhovina madarai az első fejezetben mintegy harminc szereplővel és csaknem húsz helyszínnel indít. Az arányok és mennyiségek érzékeléséhez meg kell jegyeznünk, hogy a további tizenkét fejezet ezután összesen nem fog még egyszer ennyi szereplővel vagy színhellyel szembesíteni. Prózatechnikai armatúrájának egyik példaként Olasz Sándor mutatta meg azt a sajátos időrendet (Az érsekre várva. Forrás 2000/6.szám), amellyel egy esemény linearitását lebontja, s az adott cselekmény megszokott sorrendiségét fragmentálja, majd a formális felosztást egyszerűen megkeveri (így felcserélve értesülünk egy esemény részleteiről, a kimeneteléről vagy a kezdeti körülményekről). Az Olasz Sándor által rögzített eljárást az időrenden túl a szereplőkkel kapcsolatosan is megfigyelhetjük: egy-egy alak nevében, alkatában, életútjában és vágyaiban az addig levezetett jellemzőkkel hirtelen szembemegy, vagy fordított körülmények és meghatározók közé kerül. A balladák, de az eposz és a tragédia műfaji szerkezetéhez is illeszkedik az, hogy a fragmentálás nem csak időrendet vagy egy szereplő bemutatását, de a cselekmény egészét is érinti. A fontos események verziókat kapnak, ezzel részben megváltozik a történet, vagy egy ismétlődő rész új sorokkal bővül. A mnemotechnikai eredet mellett ennek mágikus-narratív hatása van, az elbeszélő 'megbízhatatlanná válik': a szöveg referenciális vonatkozásainak kiszélesedik a határa, s ezzel a tetszőlegesen vett következő mondat is mind fontosabbá válik, mert attól

remélhető (az egyébként sohasem befejezett) megoldás. Bodor Ádám regényeinek alighanem ez a műfaji elvárással szemben alkalmazott technika kölcsönöz sajátos prozódiai ritmust, történetei mindig újabb összefüggéseket kapnak, és értelmezési lehetőségük sohasem merül ki. Nevezhetjük ezt a zenében jóval általánosabb variációs eszközt itt szövegtörésnek, mivel a szövegek esetében ez egyben hatalmi technika: az erőszakos kihallgatás igazi értelme a repetitív rákérdezés, amely az áldozat megtörésére, "elbeszéléseinek" ellentmondásaira irányul. A Verhovina madaraiban ennek a szövegtörési sémának felel meg például Nika Karanika kétféle sérülése: egy ízben, az áldozócsütörtöki tragédiasorozatot követően Augustinék döfik csigolyái közé a tört, míg a másik alkalommal rabok szúrják le, amiért aszály idején vizet, ám ihatatlan sós vizet fakasztott. A repetíciós felülírási technikának a jelentősége az, hogy mintázata nem csak az írás szövetét határozza meg, hanem az olvasó munkájára is hatással van: a három regény igényli az újraolvasást.

A körzetekben egy további termékeny és fontos aspektus a sajátos hagiográfia. Részben konkrét és a keresztény hagyományban eredeztett: "a gátőr kunyhójából Delfina Duhovnik orrával az ablaküvegre tapadva bámult kifelé. Hatalmas fekete golyószeme volt, mint a szenteknek, régi, üvegre festett képeken". Ám Delfina Duhovnik neve a keresztény utaláson túl (duh - szentlélek) a mitológiai hagyományra is támaszkodik; a világ köldöke (delphus-méh), Verhovinához hasonlóan ugyancsak kénes forrásvidék (Delphoi). Másrészt megfigyelhető egy balladai, folklorisztikus egyezés, Nika Karanika megidézi a román népballadák sajátos etimológiáját: Jencsa Szabiencsát, Jován Jorgovánt s főként a karai Kira Kiralina fojtó történetét.

Ez a hagiográfia a regények szövege fölött egy extratextuális hálót alkot, példái állandóan bővíthetőek Bodor Ádám regényeinek és novelláinak toposzaival, szereplőivel; Kozma és Demján sejtelmes képével (valójában csak a hírük érkezik meg Verhovinára, ők maguk a fogadó ablakai mögül nem lépnek elő); az áldozócsütörtök napján elveszített hét kislánnyal és a lélek párafoszlányaival (amely William Blake két szentcsütörtöki versének témáit teljesíti ki) vagy Sinistra baljós nevével.

A körzeti hagiográfia különös vonatkozása, hogy egyházszervezetet is ábrázol, egy olyan eklézsiát, mely alól széthullott a közösség, s tagjai inkább foglalkoznak hatókörükön kívül eső világi dolgokkal, semmint gyülekezetükkel. A kolnai gyóntatás adja talán a legpontosabb képet arról, hogy ez a bizonyos egyházi működés valójában milyen tartalmú. Az egyháznak mint a végnapokig kitartó hatalmi szervezetnek ez az ábrázolása kíméletlen, és az egyik központi diszturbatív elem a regényekben. Egyház, lelki közösség, gyülekezet nincs is, csak egy üres hatalom funkcionáriusai. Az egyetlen, még működni látszó közösségi házat, a Szent Krizosztom bazilikát kifosztották, a

szenteltvíz-tartóját fürdőkádként használják. Az erdei kápolnát még a sinistrai körzetben széthordták, és a helyére medvehizlalót telepítettek. A zsinagóga is mosodaként működik tovább. A szereplők változatosan adventisták, lutheránusok, görögkeletiek, mintha a vallási türelemnek lennének tanúi, valójában az egyházi szervezet teljesen kiürült, eljelentéktelenedett szerepét mutatja be az író, és a felekezetek indifferenciáját.

Noha Verhovinán felbukkan egy új, kísérleti hatalom képviselője, a jövődő mérnöke, de építési tervei, reprezentációs erőfeszítései teljes kudarcba fulladnak, és sorsa az lesz, hogy előmunkálatai közben a verhovinai rezes forrás örökre elnyelje.

A hagiográfia, a variációs technikák, a műfaji keveredések és valamennyi eddig vizsgált elem alapján Bodor Ádám regényei szinoptikusak: a sinistrai, a bogdanski dolinai és a verhovinai események valójában ugyanannak a rossz hírnék a fejezetei, mindhárom történettel az utolsó napokhoz jutunk közelebb. Ezt az apokaliptikus narratívát úgy is a hagiográfiába illeszthetjük, hogy a három regény egy sajátos triptichont alkot, amelynek középpontjában nem a megváltás ábrázolása áll, hanem a kilépés a történelem idejéből a feleslegesbe (Triptichon az egyik Bodor-novella címe is).

4. A meggörbült valóság

Amikor Edmund Pochoriles fogadós Anatol Korkodus vízfelügyelőt minden skrupulus nélkül felülbírálja és utasítja, akkor az olvasó számára kirajzolódhat Bodor Ádám regényeinek egyfajta íve: a Sinistra körzet fenyegető ideje az ötvenes évektől, az Érsek látogatásának rendszerváltó idején keresztül a 21. századba tart, ahol egy fogadós egy körzet megbízottját, a hatalom képviselőjét birtokolni képes. A felügyelő számára előírja, hogy mi legyen az aznapi menü, meghatározza, hogy a centrum magasrangú küldötteivel szemben milyen tárgyalási magatartás célravezető, s ezzel kirajzolódik egy olyan struktúra, amelyben a korábbi központi hatalom vagy központi bizottság helyett egy lokális érvényű hatalmi játék lesz irányadó, s ebben a játszmában kitapintható az új irányítók legfőbb tulajdonsága: a korábbinál még kevésbé ésszerű, arctalan, és ellenőrizhetetlen a működés. Bodor Ádám hatalomábrázolása a Verhovina madarainak az egyik alapkérdése, és a több évtizedes munkásságának talán a legértékesebb elem. A hatalmi technikák megváltozott képe a regény idejét tágitja: kiszámíthatatlanságával emlékeztet az újabb vonatkozásokra, illetve feltételezi, hogy a hatalom strukturális okok miatt (pl. környezeti kérdések, rejtőzködő

centrumok stb.) majd ekként fog vele bánni a jövőben. Az időtengelynek ez a radikális megfordítása a Verhovina madarai kulcsmozzanata.

“Ha akarom Z, ha akarom N”, míg másutt az S betűk fordulnak tengelyük mentén tovább, s azok is Z-betűkké vagy N-betűkké válnak. A hatalom táviratait, napiparancsait függeszti ki, a halál pedig eljöveteletét hirdeti meg általuk, s noha szénnel vagy ürülékkel íródnak, matériájuk ellenére nem oldja fel őket sem a pára, sem az esővíz: már a Sinistra körzetben ez a leghatékonyabb kommunikációs forma. A nyomok és jelek a regényekben mindig fenyegetőek, és a hatalom vagy a halál jegyzi őket: Coca Mavrodin vagy Damasskin betűi, a sítalppal megnyomott gyp, egy kézharapás, majd a fény hűvös árnyjátéka, mind a pusztulást vetíti előre. Néhány köznapi kísérlet is történik a betűk és a nyelv(ek) birtoklására, de a Burszen kisasszonynak adott audíciók, a felolvasások példabeszéde igazolja, hogy az élet önterápiás képzelgésbe, a kultúra nosztalgiába és elégikus nyelvkeveredésbe torkollt. A keveredés egyébként nem csak lexikai vagy szemantikai szinten figyelhető meg, ahogy egymásba akadnak az ukrán, jiddis, magyar, cipszer vagy román szavak és morfémák, hanem a valóság összekeverésének és a nyelvi kontamináció elvének az érvényesítéséhez a műfajok is konkurálnak egymással: az eddig felsoroltak mellett fölbukkannak a parabolák (áldozócsütörtök; Béla Bundasian mint tékozló, Balwinder utolsó kívánsága stb), s végül a műfajkeveredésnél is átfogóbban a tájleírások és a jellemzések közé keveredik a szinesztezikus lét- és látásmód, összemosódnak a látomások a tapasztalattal, az érzékek egymásba fordulnak, hogy a regényeket az "áporodott zamat"-hoz (SK.135) hasonló kifejezések, állandó szagok, párák, ízek és víziók uralják. Következésképpen az egész valóság kettős természetű lesz (mint a betűk, Nika Karanika vagy Damasskin), hogy az interpretáció már az írásakor viszonylagos maradhasson. A történetek az elbeszélő szándéka szerint nehezen érthetőek, némelykor már olvashatatlanok is: ha akarom Z, ha akarom N. Különben a Verhovina madaraiban adott a példa: tanácsos az elbeszélők munkáit ritka műfajként, szakácskönyvként olvasni.

5. A madarak és a Rotschwantz

A madarak, a lélek párafoszlanycái mind a három regényen végigröppennek, elkísérik az olvasót. Nehezen érthető betűket húznak az égre, a vízfelszínre. Életek, emberi sorsok meghatározói, leselkedő veszélyek hordozói. Bogdanski Dolinán állandó vendégek, a sinistrai dögök után már mindenbe belecsípnek, s a város

szemetén parazita telepések. Verhovinán azonban hiányukkal, hangjuk híján, madártalanul keltenek feltűnést (Bazsányi Sándor szóhasználatával). A madarak állandó befolyása, röptük jellege vagy a hiányuk sorsokat befolyásoló ősi toposz. Úgy tűnik, a Bodor-regényekben is a szöveg értelemképzői, irányt adnak a történeteknek, lehetséges denotációknak és referenciáknak. A sinistrai körzetnek a csonttollúak által hordozott tunguz betegség miatt a szigorú őrzés, az egy helyre cövekelés felel meg. A madarak az egész körzet vészjósló és körülírhatatlan zártságának adnak kifejezést. A sirályok Bogdanski Dolina fojtó állapotát, a rátelepedést és a menekülés útvonalait jelölik: a sirályok idézik a tengert, a szabadság lehetőségeit. Ám a madártalan verhovinai Néma erdő a pusztulás (a kieszközölt némaság miatt a pusztítás) jelképe. Az elűzött madarak azonban átröppennek Nika Karanika köpenyére, feje körül elveszett cinegék köröznék, míg korábban, Elvira Spiridon maga volt a szépséges berkenyemadár (ez viszont az asszonyok apoteózisa). A madarak a regények különböző rétegeinek adnak szemantikai megerősítést, és egymáshoz rendelik a körzeteket.

Az utolsó bekezdésben Verhovinára visszatérnek a madarak. Amikor már a település vizei, tucatnyi emberének konoksága, mitológiája és minden reménye magába roskadt, akkor megérkeznek a madarak, s ezzel egy új, ember utáni létformának a letéteményesei. Megszűnve őrződik az élet. Ellenben a visszatérő rozsdafarkú nevében (Rotschwantz) az obszcén shvantz ezt a relatív eredményt felszámolja, áthúzza. Svantz doktor korábban is megjelenik a könyvek lapjain, derekasan miskárol, és a négyheréjű Ambrózi pópa támogatásával 'ellátja' a kolina asszonyokat. A natura és sententia sematikus összefüggései, az élet folytatásának a reménye egyszersmind szerte is foszlik a rozsdafarkú érkezésével.

A regények összegző "körzeti sajátossága" az a terhelés, az a folyamatos és a semmi felől örvénylő fenyegetettség, hogy a sinistrai, dolina vagy verhovinai történetek befejezése és feloldása olyan időket sejtet, "amikor már nem lesz ember a földön (Verhovina madarai p.250)". A valami véget ért (szövegváltozataként a Konyhatitok c. novella), az apokaliptikus intonáció, a küszöbön álló tragikus zárlat a harmadik regény alcímében is megjelenik: változatok végnapokra. Ugyanakkor a körzeti mitológia ebben az értelmezési alakzatban sem rendeződik sorba, és a komor értelmezést a Rotschwantz-epizód szarkazmusa kizárja. A körzetek lakói a pusztulás mellett az élethez is közelebb kerülnek: miközben "a meddóhányók alól lilás, zöldes, vöröses színben pompázó, de fojtó illatú ragacsos folyadék szivárgott a folyóba"; ugyanakkor "az egész kert zöld zsongással, zümmögéssel tele". Verhovinán tucatnyian maradtak, és ez bizonyult már elégnek is ahhoz, hogy újat teremtsenek.

A végnapokra vonatkozva talán váratlan a körzetek életét körülvevő változatos és vitális vegetáció képe és az érzékek felfokozott aktivitása. Ha azonban feltesszük, hogy ezek részben az idegrendszer pótlékai, a sivárságtól való menekülés eszközei, akkor annál indokoltabb a szerepeltetésük. A színek a hangok, a szagok-illatok, az ízek, a tapintott valóság és az észlelés belső kötege néha a jóslással és egyéb mágiával is kiegészül. Az érzékek egyúttal az elbeszélő érvei, s akárcsak a madarak, a szövet és a struktúra eszközei, mint például a baljóslatú narancssárga szín a Sinistra körzetben, amely a verhivonai epizódban tudatosan visszatér. Megfigyelhető egy oldódás is az elviselhetőbbé, "élhetőbbé" hangolt Verhovina javára, ahol a denaturált szesz helyett nedűk, italok, párlatok, ételek és receptek jelennek meg. Sokasodnak a nyugatos márkanévek is (a körzetekbe mind jobban beszivárog az elzárt világ). Ezek az elemek keresztezik a történet "regénytelenbe hajló" menetét. A kolorit, tactum vagy odoratum, az érzékek robbanása nagy szerepet játszik abban, hogy a körzetek leírásai kimenekítsék a regényeket a végső idők fenyegető predikátumai alól. A regények nyelvén ugyanez így hangzik: ami még vár reánk, az fájdalmas, színes és érzéki lesz.

6. a visszájára számolt tízparancsolat: könyv a könyvben

Az élet esszenciájaként az utolsó, szimbolikus cselekedetek vagy az élet utolsó szavai gyakran legendás történeteket szőnek. Verhovinán a legendák elnémulnak, a remények elsüllyednek, s helyette Balwinder utolsó kívánsága marad (a novellákban Dr. Sólyom utolsó kívánsága). Ez az emberhez túlságosan egyszerű, animális kívánság egyszerre felkavaró és váratlanul tartalmaz: a mennyekbe érkezést korpuszkuárisan és spirituálisán egyesíti. A felkavaró és groteszk történetekkel a három körzet ábrázolt valósága mintha egy fordított tízparancsolatot érvényesítene. Az etikai feszültség a szereplők vérségi és nemi kavardása révén válik diszturbatívá: az olvasó tényleges leszámazással vagy családfélével alig találkozhat (nevelőszülők és neveltek ugyan vannak). Az egyetlen kivétel Edmund Pochoriles és Danczura saját gyermeke, akit azonban a némaerdei Páfrányosban sorsára hagynak. Személyek és közösségek ábrázolásának ez a minimalizmusa, ez a körzeti comédie humaine a regényeket állandóan felezési időben tartja: bármilyen gondolat eredne, képeződne az olvasóban mindannyiszor szétesik. Ahogy a levegő a túlhűtéssel cseppfolyóssá válik, ezúttal megfigyelhetjük, ahogyan egy műalkotás halmazállapota módosul. Realitás és fikció feszültsége a szöveg és olvasó tenziójává alakul: nem a szereplő szenved el átváltozást, hanem a szöveg fölötti olvasó.

Verhovinán Anatol Korkodus gyakorta lapozza Eronim Mox szakácskönyvét. Beleolvas, értelmezi önmagát, napi szentleckéjeként bíbelődik vele. Időnként a szakácskönyv inkább mesekönyvnek, máskor az események talányos szótárának hat. A regény is több recepttel, heresülttel, lebbencslevessel, pálinkafőzéssel és mesefejezettel szolgál, de ezek alig visznek közelebb a „lehetséges magyarázatokhoz”. Eronim Mox a festő Hieronymus Bosch mellett a Konyhatitok című novella hőseit, Maxot is megidézi, aki mindennek véget vet: cselekedeteinek nem adja okát (nem ő dönt a konyha bezárásáról, „csak én jöttem megmondani”). A referencia-foszlányok között feltűnik a szakácskönyv egy szereplője, Farkas testvér. Ennél többet nem is tudunk meg róla (talán a farkasküllemű Hagop ugat felé a Zangezur hegységéből). Aligha tévedünk, ha feltételezzük, hogy az író maga számára kivetett útjelzője, amit - ha Marmonstein útkaparó el nem távolítja - akkor egy negyedik, nem szinoptikus kötet magyarázhat meg.

